

Foredrag i Oslo Militære Samfund 19. november 2001

ved

Rolf Tamnes og Kjetil Skogrand

Fryktens likevekt ***Atombomben, Norge og verden*** ***1945–1970***

Angrepene på USA den 11. september kostet 6 000 mennesker livet, sendte sjokkbølger inn i det amerikanske og internasjonale samfunn og utløste en krig mot terrorisme. Krig i den klassiske atomalderen – for eksempel rundt 1960 – kunne ha ført til en halv milliard døde og til utslettelse av en hel sivilisasjon. Det er mot denne bakgrunn vi må forstå general Omar Bradleys utsagn om at den eneste måten å vinne en atomkrig på, er å sørge for at den ikke bryter ut. Noen mener at atomkrigens ødeleggende virkning nettopp virket til å forhindre at den aldri brøt ut. Kjernefysisk avskrekking har på en avgjørende måte bidratt til å bevare freden i Europa, uttalte Francois Mitterrand ved en anledning.

På den annen side vet vi i dag at svakheter i systemene og begrensninger i aktørenes rasjonalitet *kunne* ha skapt en atomkatastrofe – et inferno; Haldor Laxnes framholdt ved en anledning at atomalderen gjør det mulig for menneskene å danne seg en temmelig nøyaktig forestilling om helvete. Eller, for å tale i generalenes språk: Lord Mountbatten sa at hvis den tredje verdenskrig blir utkjempet med atomvåpen, vil den fjerde bli utkjempet med pil og bue.

Det er mot denne bakgrunn ikke besynderlig at atomvåpen har vært et kontroversielt spørsmål i alle år og utløst mange protestkampanjer. En kjent norsk barnepsykolog hevdet på 80-tallet at det for barn var viktig å få vokse opp i et aktivt og våkent motstandsmiljø mot atomvåpen. Forsøk på å være balansert virket bare fordummende, hevdet psykologen.

I den boka vi har skrevet, om norsk atompolitikk i etterkrigstiden fram til 1970, har vi lagt stor vekt på å være balanserte. Dette er ikke forargelsens historie, ikke en bok om helter og skurker. Dette plager enkelte. En kritiker bemerker at det her ikke er noen etiske vurderinger, enn si anfektelser. Vårt utgangspunkt er nok et annet: Vi tror på en leser med kunnskap og klokskap, som selv vil og kan vurdere og konkludere. I tillegg er det ofte slik at den "sinte" forfatter skriver sin selvbiografi, om sine *egne* prøvelser – og den fortellingen er ofte mer patetisk enn interessant.

La meg også understreke at den boka vi har skrevet, ikke er en bok om norsk *atomdebatt*, men om politiske og militære aktører som spilte en viktig rolle – som hadde åpenbar innflytelse på beslutningsprosesser. Vi har identifisert opinionsstrømninger, fordi det påvirker beslutningsprosesser, men vi har ikke kartlagt i detalj opposisjonelle grupper og enkeltpersoner. Derfor er knapt noen enkeltpersoner på den politiske venstresiden omtalt, og atomkritiske offiserer – som Arne Haugan – må også nøye seg med en fotnote. Profilerte *atomtilhengere* som Nils Ørvik og Gunnar Randers har heller ingen plass i denne fremstillingen. Den enkle sannhet var at deres innflytelse på utformingen av norsk atompolitikk var rett beskjeden.

La oss starte med å introdusere et viktig pedagogisk grep i vår framstilling. Vi kan si at norsk atompolitikk består av to plan:

For det første den politiske utformingen av overordnede retningslinjer, det vi kan kalle den *offisielle* eller *deklaratoriske politikk*; dernest den konkrete militære virksomhet, det vi kan kalle *operasjonell praksis*. I denne presentasjonen skal vi først gi en oversikt over utformingen av den offisielle norske atompolitikken i perioden 1945–70. Deretter vil vi gi en oversikt atomintegrasjonen i praksis og beskrive hvor langt Norge på ulike områder ble tilpasset alliansens kjernevåpenbaserte strategier. Vi vil deretter på dette grunnlag drøfte hvorvidt det var samsvar mellom den erklærte politikken og den praktiske virksomheten. Til sist vil vi presentere enkelte overgripende perspektiver på norsk atompolitikk, og oppsummere den militære og politiske betydningen av denne politikken.

I. Offisiell atompolitikk

La oss starte med den offisielle atompolitikken. Hele perioden 1945–56 kan i norsk sammenheng betraktes som en forsmak på atomalderen. De første årene etter annen verdenskrig var preget av at atomenergien ble sett på som et sentralt element i en allmenn moderniseringstrend, både sivilt og militært. I en kort fase like etter krigen hadde norske myndigheter en ambisjon om å produsere norske atomvåpen en gang i framtiden. Allerede ved tilslutningen til Atlanterhavspakten i 1949 sto det imidlertid klart at Norge neppe noen gang ville utvikle og produsere atomvåpen selv.

Rett forut for etableringen av Atlanterhavspakten i 1949 formulerte den norske regjeringen den såkalte baseerklæringen om at allierte stridskrefter ikke kunne stasjoneres på norsk jord i fredstid. To år senere ble denne erklæringen gjentatt og presisert. Basepolitikken kom til å utgjøre et viktig referansepunkt også for norsk atompolitikk.

Gjennom tilslutningen til A-pakten ble Norge medlem av en allianse som baserte sitt forsvar på atomvåpen. Fem år senere, i 1954, ble atomvåpenenes rolle i Nato sterkt framtrædende da det ble vedtatt å basere alliansestrategien på doktrinen om *massiv gjengjeldelse*. Denne strategiens fremste kjennetegn var avskrekking basert på evnen til å gjennomføre et bredt og knusende atomslag som på det nærmeste ville utslette motparten som sivilisasjon.

Det skulle ta flere år før gjennomføringen av denne strategien fikk direkte, praktisk betydning for Norge. Norske politiske myndigheter følte derfor i første omgang ikke noe behov for å formulere en eksplisitt politikk på området. I fasen fram til 1957 utformet imidlertid Norge fire grunnteser med hensyn til atomvåpen i *Natos* forsvarsanstrengelser mer allment:

- * Norge ga sin tilslutning til en alliansestrategi bygd på *atomvåpenenes avskrekkende betydning*.
- * Samtidig understreket norske myndigheter sterkere enn de fleste Nato-land at alliansen til enhver tid måtte ha *en troverdig konvensjonell kapasitet* for å unngå at atomvåpen måtte settes inn på et tidlig konfliktstadium og ved mindre kriser.
- * Norge framsto dessuten i alliansesammenheng som en sterk tilhenger av det *sentralistiske prinsipp* om at kontrollen med atomvåpnene måtte sentraliseres innen *Natos* sentrale kommandoer, samtidig som hovedansvaret for bruk av atomvåpen i siste instans måtte ligge hos USA. Enhver spredning av atomvåpen, også innenfor alliansen, ble derfor betraktet som uheldig.
- * Norske myndigheter poengterte også at en eventuell beslutning om å bruke atomvåpen måtte tilligge *politiske myndigheter* – ikke fagmilitære. Hovedansvaret måtte ligge hos den amerikanske presidenten. Samtidig ønsket Norge at *Natos* organer ble hørt så langt dette lot seg gjøre.

Det er seksårsperioden 1957–63 som framstår som den klassiske atomepoken på norsk side. På alliert side var denne perioden gjennomsyret av arbeidet for å tilpasse planer og styrkestruktur til doktrinen om massiv gjengjeldelse. En viktig nytt skritt i en slik retning kom da *Natos* toppmøte i Paris i desember 1957 bestemte at atomvåpen skulle lagres i de enkelte land. Tidligere hadde amerikanernes linje vært at atomladninger skulle oppbevares sentralt og distribueres til europeiske

styrker først i krise eller krig. Nå ble atomvåpen integrert i medlemslandenes styrker allerede i fredstid.

I denne perioden ble det formulert en norsk atompolitikk som i prinsippet forble uendret senere. I 1957 utmeislet norske myndigheter fire grunnteser med hensyn til stasjonering og bruk av atomvåpen:

- * Norge avviste utplassering av atomvåpen av *offensiv karakter*. I forkant av Natos toppmøte i Paris i 1957 hadde Norge vært nevnt som en aktuell kandidat for utplassering av mellomdistanseraketter. Slik stasjonering ble klart avvist av norske myndigheter. Dette avslaget stod det liten strid om i Norge.
- * Norge ønsket likevel å kunne trekke på alliert atomvåpeninnsats i forsvaret av landet, det vi har kalt *allierte atomopsjoner*.
- * Norge sa imidlertid nei til lagring av atomladninger på norsk jord i fredstid – det vi har kalt en *norsk fredsopsjon*. Denne grunntesen skulle bli hovedelementet i Norges deklarasjon av atompolitikk. Den norske ikke-lagringsdoktrinen ble først formulert gjennom et vedtak på regjeringens landsmøte våren 1957, dernest gjennom statsminister Einar Gerhardsens erklæring på Natos toppmøte i desember samme år.
- * Derimot var det bred støtte for å beholde en prinsipiell mulighet for at atomladninger kunne transporteres inn og disponeres av norske styrker i krise eller krig. Dette har vi betegnet som *den norske krise- og krigsopsjonen*.

Det var spørsmålet om lagring av atomladninger i fredstid som vakte mest debatt i Norge, både blant politiske beslutningstakere og i offentligheten. I 1961 nådde denne debatten en avklaring ved at Stortinget bekreftet de sentrale grunntesene i norsk atompolitikk. Forbudet mot fredstidslagring av atomladninger ble gjentatt og sementert. Dermed ble det satt en endelig stopper for planer om at norske styrker skulle disponere atomvåpen i *fredstid*.

Stortingsbehandlingen i 1961 rokket imidlertid ikke ved muligheten for at norske styrker fikk tilført og kunne benytte atomvåpen i *krise eller krig*. Den norske krise- og krigsopsjonen ble altså ikke *formelt* skrinlagt. I prinsippet var det heller ingenting i veien for at det ble gjort *forberedelser* i fredstid i form av utdanning og trening slik at norske styrker kunne bruke atomvåpen i en eventuell krig. Men også denne muligheten ble nå sterkt innsnevret. I 1963, uten at det var offentlig kjent, avviste forsvarsminister Gudmund Harlem et amerikansk tilbud om å etablere en ordning der norske jagerflygere skulle læres opp for å kunne benytte atomladninger som kunne fraktes inn på kort varsel i krise eller krig. Like etterpå fastslo Harlem i Stortinget at norske styrker ikke trente på bruk av atomvåpen. Harlem hadde dermed avvist alle former for forberedelser i fredstid, og dette skulle bli en del av en utvidet fortolkning av norske atomrestriksjoner.

Ved utløpet av 1963 hadde norsk atompolitikk nådd et modent stadium. Grunntesene var sementert, og de kom ikke til å endre seg etter dette. Det var her av stor betydning at norsk og alliert tenkning kom mer på linje som en følge av Natos overgang til fleksibel respons i 60-årene, som innvarslet en dyptgripende endring av alliansens strategi. Offisielt fant dette skiftet sted i 1967, men i praksis hadde omleggingen begynt å avtegne seg fra begynnelsen av 60-tallet, også på nordflanken.

I den klassiske atomalderen hadde de norske atombegrensningene vakt særdeles liten forståelse innad i Nato, og særlig på slutten av 50-tallet ble Norge utsatt for betydelig press fra alliert hold. Dette endret seg fra 60-tallet. På politisk nivå i USA og Storbritannia forsønte man seg i det store og hele med norsk atompolitikk tuftet på grunntesene. Etter hvert uttalte ledende amerikanske og britiske politikere seg ikke sjeldent positivt om norsk atompolitikk, med henvisning til at den bidro til nordisk stabilitet og lavspenning, blant annet ved at russerne lot Finland være i fred. Også på norsk fagmilitært hold ble man etter hvert bekvem med en ren konvensjonell rolle. På alliert fagmilitært hold var begeistringene mindre. Således ble spørsmålet om å *forberede* bruk av kjernevåpen i Norge reist ved flere anledninger fra 60-tallet og framover.

Den siste, store diskusjonen om dette fant sted i 1983, da det fra alliert side ble foreslått å sertifisere norsk 155 mm artilleri for kjernefysisk ammunisjon, slik at ladninger eventuelt kunne bringes inn i krise eller krig. Norske myndigheter avviste også dette framstøtet, uten at det vanskeliggjorde forholdet til alliansen.

II. Norsk atomintegrasjon i praksis

Parallelt med utviklingen av en offisiell atompolitikk, ble Norge stilt overfor krav og ønsker om praktisk integrasjon av norsk territorium og norsk personell i alliansens atomplanlegging. Slik integrasjon kan deles i to hovedkategorier. For det første ble det reist krav om baserettigheter og installasjoner i Norge som kunne benyttes i forbindelse med en alliert atomoffensiv. For det andre var det behov for medvirkning fra norsk personell og norske styrker. Vi skal her gjennomgå tiltak som ble iverksatt.

1. Baserettigheter og installasjoner

Det første hovedpunktet dreier seg om baser og installasjoner. Vi skal her nevne tre ordninger eller funksjoner.

a) SAC-arrangementet av 1952

Den første ordningen gjaldt spørsmålet om baserettigheter for *USAs strategiske bombeflystyrke*, Strategic Air Command (SAC). SAC var USAs kjernefysiske knyttneve og var tiltenkt hovedrollen i et eventuelt amerikansk gjengjeldelsesangrep. Gjennom et arrangement i 1952 stilte norske myndigheter flyplassene Sola og Gardermoen til rådighet for SAC i krigstid. De sentrale elementene var i første omgang mellomlandinger for eskortefly samt for bombefly etter utførte krigsoppdrag. I tilknytning til arrangementet ble det etablert sambandsstasjoner på Sola, Gardermoen/Kjeller og i Bodø. Amerikansk personell ble stasjonert for å ta seg av beredskapslagre og for å betjene sambandsstasjonene i samarbeid med norsk personell. Våren 1960 var antallet fast stasjonerte amerikanere kommet opp i 80.

Da SAC-arrangementet ble etablert, hadde amerikanske bombefly fortsatt relativt kort rekkevidde og var avhengige av framskutte baser og eskortestøtte. Etter hvert ble det imidlertid utviklet raskere bombefly med større rekkevidde. Sammen med U-2-krisen var dette en hovedgrunn til at arrangementet ble grunnleggende revidert og sterkt redusert i omfang i 1960. SAC beholdt likevel muligheten til å benytte flyplassene i krigstilfelle.

b) 3rd Air Force Task Force North

Den andre viktige ordningen med tilknytning til norske baser, var en mindre alliert flystyrke som skulle baseres på norsk jord i krig og utføre kjernefysiske oppdrag for Nordkommandoen på Kolsås. Flystyrken hadde betegnelsen 3rd Air Force Task Force North. Styrken ble etablert i 1956. Sola ble først utpekt som hovedbase for flyene, men fra 1962 ble hovedbasen flyttet til Flesland. Denne flystyrken kunne blant annet foreta atomangrep mot sovjetiske angrepsstyrker som var på vei mot Norge, eller som allerede hadde satt seg fast på norsk jord.

c) Installasjoner, lagre og staber

For det tredje ble det etablert en rekke andre installasjoner, lagre og staber i Norge som kunne benyttes av kjernevåpenbærende styrker. Før ulike kategorier av slike anlegg listes opp, må det understrekes at langt de fleste av dem også hadde konvensjonelle oppgaver, slik at kjernefysiske støttefunksjoner bare utgjorde en komponent. Fra 70-tallet og framover ble dessuten denne atomkomponenten gradvis skjøvet i bakgrunnen til fordel for konvensjonell virksomhet.

- * Norge huset *allierte hovedkvarter og kommandoposter* som inngikk i Natos kommandosystem, og flere av disse hadde øremerkede oppgaver dersom alliansen skulle ta i bruk atomvåpen.
- * Det ble etablert en rekke allierte *sambandssystemer* på norsk jord som blant annet kunne benyttes til å koordinere kjernefysiske angrep.

- * *Radarstasjoner* i Norge spilte en viktig rolle for overvåkingen av det europeiske luftrommet og for koordineringen av eventuelle atomoperasjoner.
- * Atomstyrker kunne direkte eller indirekte dra nytte av *navigasjonssystemer* med stasjoner i Norge.
- * Norsk territorium var utgangspunkt for ulike typer *etterretningsvirksomhet*, som blant annet kunne benyttes til å fastlegge atommål i nordområdene.
- * Norske *havner og flyplasser* med tilhørende installasjoner ble utbygd slik at kunne betjene allierte atomavdelinger.
- * Det ble dessuten bygd *lagre* i Norge som oppfylte Natos krav til lagring av atomladninger. De aller fleste av dem var tiltenkt norske styrker, men noen av dem skulle brukes av allierte styrker. På grunn av det norske lagringsforbundet var det uaktuelt å lagre selve atomladningene i Norge i fredstid. På Flesland, som var hovedbase for den taktiske flystyrken fra 3rd Air Force, ble det imidlertid oppbevart en fullt sammensatt øvelsesbombe uten atomladning. I lageret på Flesland er det dessuten mye som tyder på at det i en periode ble lagret *ikke-nukleære komponenter* til atomvåpen, øremerket for de samme allierte flystyrkene. Selve sprenghodene skulle etter planen transporteres inn fra allierte lagre utenfor Norge i det flystyrken ble overført.

2. Norsk medvirkning

Den andre hovedkategori i integrasjonsprosessen gjaldt norsk medvirkning. Norsk personell og norske styrker ble involvert i en rekke oppgaver med betydning for alliansens kjernefysiske slagkraft. Slik norsk innsats kan deles i indirekte og direkte medvirkning.

Den *indirekte medvirkningen* besto i at nordmenn bemannet kontroll-, varslings-, sambands- og navigasjonssystemer med betydning for allierte atomstyrker, og i at norske mannskaper skulle assistere allierte atomvåpenbærende fly og fartøyer på norske krigstidsbaser. Her må det understrekes at slik støtteinnsats selvsagt også kunne ytes til konvensjonelle styrker, ja, innsatsen ville i de fleste tilfeller være lik enten styrkene benyttet konvensjonell eller kjernefysisk ammunisjon. Derfor var det i mange tilfeller ikke nødvendig å informere personell på lavere og midlere nivå om at det kunne bli aktuelt å støtte kjernevåpenstyrker. Norske offiserer fylte dessuten en rekke poster i det integrerte kommando- og kontrollsystemet, samt i ulike staber, der de i større eller mindre grad kom i berøring med atomvåpenproblematikk. Blant annet bidro norske militære myndigheter til utarbeidelsen av alliansens lister over atommål.

Den *direkte medvirkningen* besto i at norske kampstyrker var tiltenkt en rolle i atomoffensiven. Her skal vi særlig peke på to aktuelle norske bidrag:

- * Det første var *konvensjonelle støtteoppdrag* i forbindelse med en eventuell vestlig kjernefysisk luftoffensiv. Her ble norske flystyrker tildelt konkrete oppdrag fra siste halvdel av 50-tallet, delvis under betegnelsen *Snowcat*. Oppdragene innebar at norske jagerbombefly og rekognoseringsjagere skulle støtte utføringen av SACEURs atomangrep gjennom tokt mot fremmed territorium. Jagerbomberne skulle angripe fastlagte mål med konvensjonelle midler, mens rekognoseringsjagerne skulle utføre rekognosering før og etter atomangrepene. Målene lå i Nordvest-Russland, Baltikum, Polen og Øst-Tyskland – og Finland. I en kommentar til vår omtale av disse planene da boken ble lansert, uttalte den finske ambassadør Ole Norrback at "Finland var et ensomt land under den kalde krigen". Ensomhet eller ikke, i krig måtte finnene påregne bomber fra begge sider.

Disponeringen av norske flystyrker til slike operasjoner var uttrykk for den oppfatning at Norges skjebne i krig var uløselig knyttet alliansens evne til å gjennomføre en strategisk kjernefysisk luftoffensiv raskt og effektivt. På norsk side var man helt på det rene med at tapene for deltakende skvadroner ville bli svært høyt, men konklusjonen var likevel at tapsrisikoen stod i forhold til operasjonenes viktighet.

Med fleksibel respons rykket den massive luftoffensiven i bakgrunnen og det norske luftforsvaret skiftet fokus til et mer nasjonalt innrettet invasjonforsvar med konsentrasjon om defensive kontraluftoperasjoner og forsvar mot sjøinvasjonsstyrker.

- * Den andre formen for direkte medvirkning var muligheten for å *utstyre norske styrker med atomammunisjon* slik at de kunne delta i den allierte offensive atomoffensiven eller bidra til å forsvare norsk territorium ved hjelp av taktiske atomvåpen. Det norske lagringsforbudet fra 1957 blokkerte en norsk fredsopsjon på kort sikt. I en periode fra 1957 til noen år inn på 60-tallet ble det likevel foretatt en del *forberedelser* med henblikk på å gi norske styrker atomkapasitet, enten for den mulighet at lagringspolitikken i fredstid skulle bli endret, eller med tanke på innføring av atomvåpen i krise og krig. Det er særlig tre slike forberedende tiltak som fortjener oppmerksomhet: anskaffelsen av våpensystemer, øvings- og treningsvirksomhet, og atomlagre.

Norske styrker mottok en rekke *våpensystemer* som ved siden av å benytte konvensjonell ammunisjon også kunne utstyres med atomvåpen. Det gjaldt først og fremst bakke-til-bakkevåpenet *Honest John*, luftvernssystemet *Nike*, en rekke ulike jagerbombere, samt, helt mot slutten av perioden, den selvdrevne haubitsen M109. Men selv om disse våpensystemene *kunne* tilpasses bruk av atomammunisjon, ble de aldri formelt sertifisert for en slik rolle i Norge.

Det andre området av forberedende tiltak, var *øvings- og treningsvirksomhet*. Nils Handal, forsvarsministeren i perioden 1955-61, ønsket at norske styrker skulle få opplæring i bruk av atomammunisjon for egne våpen, men amerikanerne krevde at Norge i tilfelle måtte endre sin lagringspolitikk. Dessuten krevdes formelle avtaler som Norge vegret seg mot å inngå.

Følgelig fikk ikke norske styrker kjernefysisk kompetanse. En del jagerflypiloter fikk imidlertid en viss opplæring i *bombeteknikker* som var særlig egnede for bruk av atomvåpen. Selv om disse teknikkene også kunne benyttes konvensjonelt, er det klart at Luftforsvarets ledelse beordret denne opplæringen fordi det ville forberede flygerne til en kjernefysisk rolle. Men verken norske fly eller piloter ble noen gang sertifisert for atomvåpenbruk.

Det tredje forberedende tiltaket var byggingen av *atomlagre*. Fram til midten av 60-tallet ble det bygd i alt syv Nato-godkjente atomlagre på norsk jord, de fleste tiltenkt norske styrker: I Asker, Våler, Trøgstad og Nes for luftvernssystemet Nike; på Setermoen for rakettvåpenet Honest John; samt i Bodø for jagerbombere. I tillegg kom lageret for allierte fly på Flesland. Dessuten ble det sannsynligvis bygd minst fem konvensjonelle ammunisjonslagre som var konstruert slik at de lett kunne tilpasses atomvåpen: Bardufoss, Værnes, Lista, Torp og Gardermoen.

Fra alliert hold var det meningen at lagrene skulle fylles med atomammunisjon allerede i fredstid. Fordi Norge sa nei til fredstidslagring, ble lagrene på norsk jord i praksis beredskapslagre som først kunne aktiviseres i en krisesituasjon, enten for norske styrker eller for allierte forsterkninger. I praksis ble lagrene fylt med konvensjonell ammunisjon.

I 1961 ble lagringsforbudet i fredstid som sagt bekreftet av Stortinget. I 1963 avviste dessuten forsvarsminister Harlem et tilbud om en forberedt norsk atomrolle og uttalte i Stortinget at norske styrker ikke trente på bruk av atomvåpen. Samtidig oppga alliansen arbeidet med planer for overføring av atomvåpen til norske styrker. Dermed var de forberedelsesprosessene vi her har beskrevet, stanset på halvveien. I krise eller krig ville det følgelig tatt lang tid å gi norske styrker reell atomkapasitet, sannsynligvis flere måneder.

3. Taktisk atomvåpeninnsats i Norge

Norsk atompolitikk gjorde at Norge ikke hadde egne stående styrker som kunne benytte taktiske atomvåpen mot en angriper. Det fantes imidlertid flere allierte atomvåpenstyrker som kunne settes inn i invasjonforsvaret i Norge. Riktignok var det bare én mindre flystyrke med atomvåpen som etter planene skulle stasjoneres i Norge i krig – Fleslandstyrken. Men atomvåpen kunne leveres av fly basert utenfor Norge, enten ved hjelp av SAC, britiske Bomber Command, SACLANTs

sjøbaserte fly, eller amerikanske taktiske fly basert i Storbritannia og Vest-Tyskland. På tross av en betydelig kapasitet var det likevel klart at distansene ville gjøre leveringstiden ganske lang. Massiv bruk av taktiske atomvåpen på kort varsel bød derfor på større vansker i Norge i forhold til det sentrale Europa, der atomstyrkene lå tett. Om dette faktum skulle betraktes som dypt bekymringsfullt eller ikke, var avhengig av perspektivet.

Under fleksibel respons ble fokus i en periode rettet mot atomminer eller demoleringsladninger ("atomic demolition munitions" – ADM). Slike miner kunne benyttes til å lage fysiske sperringer uten at fienden nødvendigvis ble påført personelltap, og brukt på en slik måte kunne de betraktes som klart defensive våpen. Det ble anslått at om lag 30–40 ladninger ville trenes i området fra Alta til Vestfjorden for å forsinke en sovjetisk framrykking i betydelig grad. Etter lengre tids utredninger ble imidlertid planene skrinlagt i 1979. Ved lanseringen av boka vakte disse planene naturlig nok oppsikt i de områder der minene var vurdert benyttet. Med utgangspunkt i et intervju med en av forfatterne i NRK-programmet "Nordnytt" kunne imidlertid et presseovervåkningsbyrå berolige med følgende saksopplysning: "Atomminene skulle ikke brukes i fredstid". Det var formodentlig i det minste en liten trøst.

III. Liv og lære

Etter at vi nå har først har sett på den offisielle atompolitikken og dernest på den praktiske virksomheten, er det på sin plass å vurdere samsvaret mellom liv og lære. Var det sammenfall mellom det myndighetene sa og det norske militære gjorde? På tross av tallrike påstander om det motsatte, var det lite av den praktiske aktiviteten som utgjorde åpenbare brudd i forhold til regjeringens erklæringer.

Treningsvirksomheten brøt således ikke med politikken. Da Harlem erklærte overfor Stortinget at trening på bruk av atomvåpen for norske styrker ikke fant sted, var all organisert opplæring av denne typen ganske riktig avsluttet i Norge. Noen få norske piloter kom riktignok i flyktig berøring med liknende trening i Canada senere, men det skyldtes at de fulgte et kursopplegg som var tilpasset kanadiske styrker.

I tråd med de politiske deklarasjonene ble det heller ikke *stasjonert* allierte kampstyrker eller stridskrefter på norsk jord i fredstid. Støtteapparatet for SAC på Sola, Gardermoen og i Bodø var likevel av et slikt omfang at det kunne utløst en ubehagelig offentlig debatt om det hadde vært kjent.

Det ble ikke *oppbevart atomladninger* på norsk jord. Dersom lagringen av bombekomponenter på Flesland var blitt kjent, kunne imidlertid også dette skapt et betent ordskifte.

En annen problemstilling er imidlertid om det var samsvar mellom det bilde av norsk atompolitikk som ble presentert overfor opinionen og Norges faktiske medvirkning i Vestblokkens atomvåpenbaserte forsvarsstrategi. Vi kan trygt si at norske styresmakter la større vekt på å informere allmennheten om de norske forbeholdene enn om omfanget av tiltak som innlemmet Norge i atomforsvaret. Skulle man dømme etter uttalelsene fra ulike representanter for norske myndigheter, kunne man nærmest få et inntrykk av at Norge hadde stilt seg utenfor alliansens kjernefysiske forsvarsanstrengelser. Et slikt inntrykk var ikke i samsvar med graden av norsk tilpasning.

Her kan det riktignok påpekes at en del kjernefysiske integrasjonstiltak ble offentlig omtalt mer eller mindre indirekte. Atomlagrene var inkludert i en stortingsproposisjon under betegnelsen "sikrede lagre". I en stortingsmelding kunne det indirekte leses ut at norske jagerbombere i krig skulle angripe fiendtlige installasjoner på fremmed territorium. Forsvarsminister Handal framholdt dessuten i et foredrag at det norske forsvaret ville bli utstyrt med våpen som kunne nytte atomladninger, og at det ikke ville kreve lang tid å omstille seg til slik ammunisjon. Inntrykket av en norsk jomfruelighet i forhold til alliansens atomforsvar var således mindre framtrædende på 50- og 60-tallet enn den oppfatning som delvis skulle feste seg senere. SAC-arrangementet og Fleslandstyrken ble imidlertid fullstendig hemmeligholdt, og de fleste andre konkrete tiltakene som knyttet Norge direkte til alliansens atomslagkraft var også strengt skjernet mot allment innsyn.

Også innenfor Forsvaret var informasjonen forbeholdt de med tjenestelig behov, og det fantes knapt noen institusjonell hukommelse om tidligere tiltak etter at de involverte hadde forlatt aktiv tjeneste.

Det er likevel viktig å understreke at det ikke var noe i den uttrykte atompolitikken som var til hinder for et intimt operasjonelt samarbeid. Intet var for eksempel sagt om at norsk personell ikke kunne trene på å drive luftledning av strategiske fly på vei til bombemål i Sovjetunionen. En nøkkel til forståelsen av den norske atompolitikken var at den *bare omfattet det som var sagt*, verken mer eller mindre.

IV. Overordnede perspektiver

Etter denne gjennomgangen skal vi drøfte tre overordnede perspektiver på atompolitikken.

1. Integrasjon og avskjerming

Det første hovedperspektivet gjelder den norske balansen mellom integrasjon og avskjerming. Norske holdninger til forpliktende internasjonalt samarbeid har ofte vært preget av ambivalens. Som utenriksminister Knut Frydenlund uttrykte det i forbindelse med Norges tilknytning til det internasjonale energibyrået IEA på 70-tallet: Norge ønsket å være med uten å være med, eller omvendt. Også norsk atompolitikk kan ses i et slikt perspektiv. Norge ønsket å ha fordelene av den sikkerhet som lå i det integrerte alliansesamarbeidet og i å være plassert under atomparaplyen, men ville unngå belastningen med å ha våpnene på egen jord. I 1961 uttalte således statsminister Gerhardsen et håp om at USAs deployering av *Polaris*-ubåter kunne løse atomvåpenspørsmålet "uten å belaste de enkelte land". Tyve år senere framholdt statsminister Gro Harlem Brundtland: "Vi ønsker at atomvåpen ikke skal bli brukt *fra* norsk jord, men at atomvåpen sendes fra andre lands territorier".

Hva var motivene bak den norske avskjermingspolitikken i atomspørsmål? Fire forhold må særlig nevnes.

Den første grunnen var at Norge ikke ønsket å framstå som unødig provoserende overfor supermaktsnaboen i øst.

Den andre grunnen var hensynet til *den nordiske balansen* generelt og til *Finland* spesielt. Det var en frykt på norsk side for at en endring av norsk atompolitikk ville få negative konsekvenser for hele Norden. Samtidig var det klart at sovjetisk aggresjon eller trusselpolitikk i Nord-Europa kunne føre til at Norge endret sin atompolitikk. Denne argumentasjonen sto sentralt i en hemmelig redegjørelse om norsk atompolitikk i Nato i april 1960, noe som viser at begrepet "nordisk balanse" og den tilhørende argumentasjonen var utviklet og presentert tidligere enn det som hittil har vært antatt.

Den tredje grunnen var et allment norsk ønske om *handlefrihet og kontroll* i en eventuell krise. Norske myndigheter var på vakt mot allierte planer som innebar automatisk, eller nær ved automatisk, overføring av kjernevåpenbærende styrker til Norge.

Den fjerde grunnen var *indrepolitiske hensyn*. Den folkelige atomvåpenmotstanden i Norge utmerket seg ved sin styrke og sitt omfang. Atomskeptikerne omfattet dessuten en rekke personer i sentrale samfunnsposisjoner. Statsminister Gerhardsen var selv blant de reserverte. Sterkere enn de fleste sentrale sikkerhetspolitiske beslutningstakere uttrykte han misnøye med Norges tette integrasjon i alliansen. Han syntes å ha sympati for rådgiveren Andreas Andersens ideer om at Norge kunne stille seg på sidelinjen i en framtidig stormaktskrig. Men også hos Gerhardsen fantes det en dobbelthet. Samtidig som han vegret seg mot atomvåpnene, ledet han Norges regjering i en periode da landets forsvar ble stadig sterkere innvevd i atomkrisplanene. Han var informert om byggingen av atomlagre, om norske piloters trening på atomvåpenlevering og om at *Loran-C* kunne knyttes til *Polaris*-programmet.

Selv om det var bred enighet om å bevare handlefrihet i forhold til atomvåpenbruk i krise eller krig, var *balansepunktet* mellom integrasjon, handlefrihet og avskjerming gjenstand for intern strid i

Arbeiderpartiets elite. Striden sto først og fremst om å opprettholde muligheten til å endre politikken i framtiden hvis forutsetningene endret seg. Gerhardsen så ut til å ville spikre fast den gjeldende politikken slik at en framtidig omvurdering nærmest var utelukket. Lange, og i enda større grad Handal, var blant motstanderne av en slik linje. Grunnlaget for deres motstand var først og fremst prinsipielt fundert: De ønsket å unngå flere selvpålagte begrensninger som bandt norske myndigheter i en uforutsigbar framtid.

2. *Beslutningsprosesser*

Det andre overordnede perspektivet gjelder beslutningsprosesser. Debatten omkring norsk atompolitikk har i stor grad vært knyttet nettopp til spørsmål om beslutningsprosesser, saksgang og informasjon. Ved ulike anledninger har det vært antydning at det har foregått atomrelatert virksomhet i Norge som de konstitusjonelle myndigheter ble holdt uvitende om. Vår undersøkelse underbygger ikke et slikt inntrykk, snarere tvert i mot. Det kan dokumenteres at ulike atomspørsmål gjennomgående var gjenstand for bred drøfting i det politiske beslutningssystemet. Nær sagt alle sentrale saker med tilknytning til atombevæpning eller etablering av installasjoner og baser på norsk jord ble behandlet i regjeringens sikkerhetsutvalg, de fleste også i hele regjeringsskollegiet. Stortingets utvidede utenriks- og konstitusjonskomité var dessuten underrettet om nær sagt alle relevante saker.

På den annen side var det et strengt hemmelighold i forhold til dem som ikke hadde tjenestelig behov for å vite og i forhold til nordmenn flest. Dette gjenspeilte naturlig nok sakenes karakter, samtidig som åpenhet generelt var et mindre framtreddende hensyn den gangen enn senere. Paradoksalt nok ser det ut til at sovjetiske myndigheter på en del områder var bedre informert enn de fleste nordmenn om Norges plass i alliansens kjernevåpenplaner. I 1958 ble således russerne informert av Finn Moe, formannen i utenrikskomiteen, om at atomlagre ville bli bygd i Norge.

3. *Norsk atompolitikk: Militær og politisk betydning*

Det tredje overordnede perspektivet gjelder *norsk atompolitikks militære og politiske betydning*. Vurderingen av norsk atompolitikk avhenger av hvilke øyne som ser, og av hvilke perspektiver den ses i lys av.

Følgende momenter kan danne grunnlag for å vurdere den *militære* betydningen av de norske atomforbeholdene:

- * Den norske avvisningen av atomvåpen i fredstid bidro i liten grad til å svekke Natos samlede forsvar. I et bredere strategisk perspektiv var det mye viktigere at norske myndigheter aksepterte etableringen av krigsbaser for allierte styrker samt installasjoner for etterretning, samband og navigasjon i Norge.
- * Derimot kan det argumenteres for at avvisningen isolert sett bidro til å svekke det norske forsvarets stridsevne. Fraværet av atomvåpen i Norge styrket inntrykket av at russerne hadde de beste kortene på hånden ved en konflikt i nord.
- * Det må likevel understrekes at innføring av atomvåpen i Norge kunne ha fått negative konsekvenser som hadde oppveid tenkelige fordeler. Fredstidslagre med atomvåpen ville økt muligheten for at atomvåpen ble benyttet på norsk område i en krig. Det er dessuten mulig at norske atomvåpen ville ført til en ytterligere kjernefysisk styrkeoppbygging på den andre siden av grensen. Uansett må det understrekes at en håndfull norske atomladninger aldri kunne skapt noen regional styrkebalanse i forhold til russernes enorme arsenaler.
- * Fra en militær synsvinkel framsto Norge som noe av en gratispassasjer i en allianse der de fleste måtte betale for atombeskyttelsen ved å akseptere våpnene på egen jord. Danmark sto riktignok i prinsippet på samme linje som Norge, men danskene tillot utplassering av amerikanske atomvåpen på Grønland i årene 1958–65.

Den *politiske* betydningen av den norske atompolitikken kan oppsummeres slik:

- * De norske atombegrensningene virket i perioder konfliktskapende på Norges forhold til alliansen, men det er ikke grunnlag for å hevde at politikken rokket ved grunnvollene i dette samarbeidet eller ved vestmaktene alminnelige tillit til Norge som en nær og lojal partner.
- * Norsk atompolitikk kan betraktes som et tillitskapende tiltak, som hadde en gunstig innvirkning på relasjonene i Nord-Europa i fredstid. Trolig bidro for eksempel Norges atombegrensninger til å dempe det russiske presset mot Finland.
- * Sist, men ikke minst: Atompolitikken var med på å dempe de indrepolitiske motsetningene i Norge; den bidro til å skape en relativt bred nasjonal enighet om sikkerhetspolitikken. Ikke minst her ligger nøkkelen til atompolitikkenes robusthet og varighet.

La oss til slutt poengtere kompleksiteten i norsk atompolitikk i den aktuelle tidsperioden. Dette åpner for ulike fortolkninger. Noen kommentatorer har lagt vekt på Norges særstatus i alliansen. Andre har festet seg ved at Norge ble dypt integrert i en alliansestrategi der kjernevåpnene sto sentralt, og vår dokumentasjon på dette er blitt tatt til inntekt for at fredsaktivistene hadde rett. Atter andre er forarget over hva de oppfatter som et norsk dobbeltspill – at Norge var med uten å være med, eller omvendt.

Vår konklusjon er at norsk atompolitikk fikk preg av å være en finstemt balansepolitikk, noen vil si i grenselandet mellom det geniale og det schizofrene. Noen vil mene at atompolitikken i så måte ikke er enestående, men at demokratiske småstater må ta mange hensyn og se mange veier.

Om foredragsholderne:

Dr. philos. Rolf Tamnes er direktør ved Institutt for forsvarsstudier og professor II ved Universitetet i Oslo. Cand. philol. Kjetil Skogrand er forsker ved Institutt for forsvarsstudier. De to utga våren 2001 boka *Frykten likevekt. Atombomben, Norge og verden 1945–1970*. Tiden Norsk Forlag.